

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТУВАННЯ

САДУЛА Любомира Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент,
юридичний факультет Європейського університету

БОГУШ Одріен Степанівна - студент магістратури, юридичний факультет
Європейського університету

ВІЩАК Олександра Іванівна - студент магістратури, юридичний факультет
Європейського університету

DOI 10.32782/NP. 2023.1.11

У статті розглядаються питання щодо національних та міжнародно-правових стандартів боротьби з катуванням. Констатовано, що заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання, виступає імперативною нормою міжнародного права, яка імплементована у національне законодавство та відображає одні із ключових цінностей правової та демократичної держави.

Катуванням заподіюється людині фізичне та (або) моральне страждання. Очевидно, що психічні страждання пов'язані з розладами психіки, а тому така особа потребує спеціалізованого лікування. З огляду на це видається більш правильно говорити про моральні страждання, які власне полягають у пережитих почуттях зневаги, приниження, відчуття власної неповноцінності тощо. У той же час не можна виключати випадків, коли катуванням спричиняються психічні страждання. Такі випадки повинні враховуватись судом як тяжкі наслідки, завдані злочином, а саме як обставина, що обтяжує покарання. Питання боротьби із проявами катування перебувають під посиленою увагою міжнародних організацій та водночас потребують належної законодавчої регламентації.

Визначено, що суб'єкт цього злочину є загальним. Встановлено особливості суб'єктивної сторони складу злочину «катування». Зокрема, констатовано, що цей злочин вчиняється лише з умисною формою вини.

Ключові слова: катування, права людини, міжнародно-правові стандарти захисту прав людини.

Постановка проблеми

Заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання, виступає імперативною нормою міжнародного права, яка імплементована у національне законодавство та відображає одні із ключових цінностей правової та демократичної держави. Зазначена заборона закріплена чи не у всіх ключових міжнародних документах (Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 3), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання (ст. 2), Звід принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню, затвердженого резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 1988 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 7), Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 (ст. 3) та є абсолютною за своїм характером і не підлягає жодним обмеженням чи виняткам. Ні суспільна небезпека, яка загрожує життю нації, ні винятково складні випадки боротьби з організованою злочинністю чи тероризмом, ні будь-які інші обставини не можуть слугувати підставами для відступу [1, с.6]. Окрім того, у національному законодавстві України передбачена кримінально-правова заборона катування (ст.127 КК України).

Суспільна небезпека досліджуваного злочину полягає в тому, що він зазіхає на досить широке коло суспільних відносин,

що забезпечують обстановку загального спокою, суспільну мораль, фізичну і психічну недоторканність особи, нормальний фізичний і психічний розвиток підростаючого покоління. Характерною рисою цього виду злочину є латентність, оскільки багато осіб, які стали учасниками катування, приховують ці події через побоювання та безкарність [2, с.15]. А тому розгляд питання кримінально-правової протидії катуванню є актуальним і затребуваним.

Стан теоретичного дослідження

Питання кримінальної відповідальності за катування нерідко були предметом розгляду у юридичній літературі. Така пристальна увага до цієї проблематики зумовлена передусім тим, що одним із пріоритетних напрямків загальної політики у правовій сфері є власне заборона жорстокого поводження з особою, що узгоджується із положеннями п.28 Конституції України та нормами міжнародного права. Окремі аспекти цього питання розглядалися у працях О.Ф. Бантишева, М.Г. Гребенюка, І.І. Давидовича, К.В. Катеринчука, О.О. Книженка, М.П. Короленка, В.І. Кучера, О.П. Левківської, Д.П. Маренича, В.О. Навроцького, Ю.О.Поліщука, П.П. Сердюка, Г.Н. Телесніцького, Н.М.Ярмиш та інших. Не можна обійти увагою дисертаційне дослідження Л.І. Скреклі, у якому авторка проаналізувала жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття та такі його прояви як катування, мордування, мучення, особливе мучення, знущання, глумлення [3].

Внесок цих науковців у розвиток питань кримінально-правової протидії катуванню важко переоцінити. У той же час попри пильний інтерес науковців до цієї проблематики все ж чимало питань залишаються дискусійними, зокрема, щодо співвідношення понять «моральне» та «психічне» страждання, щодо доцільності одночасного використання у диспозиції ч.1 ст.127 КК України юридичних конструкцій «фізичний біль» та «фізичне страждання» тощо.

З огляду на це метою статті є кримінально-правова характеристика катування.

Виклад основних положень

Розгляд питання кримінально-правової характеристики катування зумовлює першочергову потребу у визначенні об'єкта складу цього кримінального правопорушення. Відомо, що родовий об'єкт характеризується як окрема група однорідних або тотожних суспільних відносин, що утворюють певну сферу суспільного існування, відбивають характер і ступінь суспільної небезпеки специфічної групи посягань, виступаючи критерієм об'єднання відповідних кримінальних правопорушень у групи й подальшого розташування цих груп в Особливій частині КК України [4, с. 93]. Норма, що встановлює кримінально-правову заборону катування, розміщена у Розділі II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи».

Втім В. О. Навроцький та Л. П. Брич вважають, що при визначенні родового об'єкта не можна керуватися місцем норми в системі Особливої частини як єдиним і визначальним критерієм. Такі висновки випливають з наступних міркувань: 1) багато кримінальних правопорушень посягають одночасно на кілька, у тому числі різнорідних суспільних відносин. При цьому часто складно визначити, які з них є основними для конкретної норми; 2) місце окремої норми в системі Особливої частини визначається на момент створення КК України чи внесення до нього змін і доповнень. У той же час характер суспільної небезпеки посягання може змінюватися у зв'язку із зміною суспільних умов [5, с. 151].

З огляду на зазначене, для визначення родового об'єкта відповідного кримінального правопорушення потрібно виходити з того, яка шкода настає внаслідок катування. З аналізу розглядуваної диспозиції статті випливає, що катуванням заподіюється сильний фізичний біль або фізичне чи моральне страждання, тобто шкода здоров'ю людини. А тому родовим об'єктом складу злочину «катування» слід вважати суспільні відносини, які виникають з приводу охорони життя людини.

Що стосується безпосереднього об'єкта складу цього злочину, то для його визначення є потреба в аналізі структури суспільних відносин, які перебувають під криміналь-

но-правовою охороною. Передусім, такі відносини виникають з приводу охорони від фізичного чи психологічного впливу на організм людини.

Сторонами таких відносин є держава, яка в особі компетентних органів повинна захищати права та законні інтереси людини і громадянина. Відтак нею встановлюється кримінально-правова заборона катування. Так, відповідно до ст.28 Конституції України ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведженню чи покаранню. Відповідно до положень ст.2 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведження і покарання від 10 грудня 1974 р. кожна держава-сторона вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією. Жодні виключні обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан не можуть бути виправданням катувань. При цьому наказ вищого начальника або державної влади не може служити виправданням катувань. З огляду на це безпосереднім об'єктом складу злочину «катування» є суспільні відносини, які складаються з приводу охорони від фізичного та психологічного впливу на організм людини.

У подальшому слід зупинитися на розгляді форм вчинення аналізованого посягання, якими виступають наступні:

- 1) побої;
- 2) мучення;
- 3) інші насильницькі дії.

Поняття побої слід розглядати як багаторазові завдання ударів по тілу потерпілого, що не призвело до спричинено тілесних ушкоджень [6, с.292]. У Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 17 січня 1995 р. «мучення» розглядається як тривале позбавлення людини їжі, пиття чи тепла, залишанні її в шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії [7, с.580]. Поняття інших насильницьких дій трактується як мордування, тобто дії, пов'язані із багаторазовим або

тривалим спричиненням болю (щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, застосування термічних факторів тощо), посягання на статеву недоторканість, заподіяння тілесних ушкоджень тощо [8, с.213]. Так, підсудний О. червня 2010 року близько 19 години, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння у власному будинку, будучи обуреним за неналежну поведінку сина та маючи умисел на його покарання, умисно наніс малолітньому сину не менше двох ударів рукою в обличчя і голову, після чого схопив рукою за шию ззаду і став із силою занурювати його головою у відро з поміями, завдавши цим самим йому моральних страждань. Не припиняючи свої умисні дії, О. виштовхав малолітнього на подвір'я вказаного домоволодіння, де не менше двох разів кидав його об тверде покриття на подвір'ї, внаслідок чого потерпілому заподіяно легкі тілесні ушкодження з короткочасним розладом здоров'я [9].

Відповідно до ч.1 ст.127 КК України законодавець виділяє фізичне та моральне страждання. Така позиція є правильною, оскільки очевидно, що психічні страждання пов'язані з розладами психіки, а тому потерпіла особа потребує спеціалізованого лікування. З огляду на це видається більш правильно говорити про моральні страждання, які власне полягають у пережитих почуттях зневаги, приниження, відчуття власної неповноцінності тощо. Однак не можна виключати випадків, коли катуванням спричиняються психічні страждання. Наприклад, після того, як на очах у матері згвалтували її доньку, вона почала страждати на психічні розлади. Такі випадки повинні враховуватись судом як тяжкі наслідки, завдані злочином, а саме як обставина, що обтяжує покарання.

Навіть поверхневий аналіз диспозиції ст.127 КК України засвідчує про її недосконалість. Так, із формулювання «заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій» випливає, що катування може вчинятися лише активним способом. Тобто законодавець виключає можливість заподіяння

особі фізичних чи моральних страждань шляхом бездіяльності. Однак такі випадки не виключені. Загальновідомо, що поняття мучення розглядається як позбавлення людини чи тварини їжі, пиття, сну тощо. Тобто вчиняється шляхом бездіяльності. З огляду на це у диспозиції ст.127 КК України слід вказати про «інші насильницькі діяння», а не «інші насильницькі дії».

Із суб'єктивної сторони аналізоване посягання характеризується умисною формою вини. Про це безпосередньо вказано у диспозиції ст.127 КК України. Також передбачена спеціальна мета: примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб. Врешті-решт, суб'єкт катування є загальним, тобто ним може бути фізична осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Приклад вчинення катування відображений у вирокі Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 24 червня 2021 р. Так, К., 23 червня 2019 року біля 14 год., завідомо знаючи, що С., є неповнолітнім, умисно, з метою втягнення останнього в злочинну діяльність, переконав його у необхідності поїхати в с. Дем'яківці та зустрітись з Ж. і отримати від нього зізнання з приводу крадіжки грошей з будинку його дружини. Після чого, під приводом спілкування К. провів Ж. до свого автомобіля. У подальшому К., діючи за попередньою змовою з неповнолітнім С., схопили рукою за шию потерпілого, таким чином утримуючи його, та накинули на голову поліетиленовий пакет, обмежуючи доступ повітря останньому.

К. відразу наніс не менше 3-4 ударів правою рукою удари в область ліво-бокової поверхні грудної клітки Ж. Потерпілий, обороняючись, лише зміг порвати пакет, який знаходився в нього на голові, почавши при цьому вільно дихати. Тоді К., керуючись єдиним умислом, продовжив рух керованого ним автомобіля, періодично наносив уда-

ри своєю правою рукою в область грудної клітки Ж., якого продовжував утримувати правою рукою за шию С., обмежуючи його можливість вільно рухатись, запобігаючи можливості його втечі.

У вказаному положенні було перевезено Ж. всупереч його волі автомобілем до польової дороги. Реалізуючи свій злочинний умисел, К. надав вказівку С., який постійно утримував потерпілого рукою за шию, щоб той накинув повторно пакет на його голову, що спричинило йому фізичні та моральні страждання. Також К. відразу наніс ще не менше десяти ударів правою та лівою рукою в область грудної клітки зліва, в підключичну ділянку з лівої сторони, в область лівого вуха Ж., двох ударів металевим ключем по правому передпліччі та правому стегні. При цьому дістав з-під козирка автомобіля ножа і відразу почав демонструвати його, прикладаючи ніж до пальців правої руки та лівого вуха потерпілого, та розпилив в область його обличчя з балончика невстановлену речовину, що призвело до погіршення дихання потерпілого, утворення задишки. Органом досудового розслідування та судом вищевказані дії кваліфіковані за ч.2 ст.127 КК України як катування, вчинене за попередньою змовою групою осіб [10].

Висновки

Таким чином, питання боротьби із проявами катування перебувають під посиленою увагою міжнародних організацій та водночас потребують належної законодавчої регламентації. А тому проблема протидії кримінально-правовими засобами катуванню і надалі залишатиметься актуальним як для теорії, так і практики застосування.

Література

1. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікян А., Пошва Б.М., Фулей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорсткому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Малярєнка В.Т. - К.: «К.І.С», 2011. 320 с.
2. Мигаль Р.В. Катування: кримінологічний аспект: дис. канд. юрид. наук. Спец.: 12.00.08. Львів. 229 с.

3. Скрекля Л.І. Жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття: дис. канд. юрид. наук. Спец.: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Львівський державний університет внутрішніх справ. 2014 р. 246 с.

4. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. — 5-те вид., переробл. та допов. К. : Атіка, 2009. 408 с.

5. Брич Л. П., Навроцький В. О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення відоподаткування в Україні: Монографія. / Автор вступ. стат. М. Я. Азаров - К.: Атіка, 2000. 288 с.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І.Хавронюка. 5-те вид., переробл. та доповн. К.: Юридична думка, 2020. 1216 с.

7. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 17 січня 1995р. №6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text>

8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х: Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина /-- В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

9. Вирок Чуднівського районного суду Житомирської області від 16 вересня 2010 р. Справа №1-149/10. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47142567>

SUMMARY

The article discusses the issues of national and international legal standards of combating torture. It is stated that the prohibition of rolling, non-local and such that demerits, behavior and punishment, it is an imperative norm of international law, which is imported into national legislation and reflects one of the key values of a legal and democratic state.

A person is suffering from physical and/or moral suffering. It is obvious that mental suffering is connected with disorders of psyche, and therefore such person needs specialized treatment. Given this, it seems more correct to speak about moral suffering, which actually lie in the feelings of neglect, humiliation, feelings of own inferiority, etc. At the same time, it is impossible to exclude cases when torture causes mental suffering. Such cases should be taken into account by the court as serious consequences of the crime, namely, the circumstance that burdens the punishment. The issue of combating the rolling stock is under the increased attention of international organizations and at the same time requires proper legislative regulation.

It is established that the subject of trading in influence is general. The peculiarities of the subjective part of the crime «torture», committed solely with direct intent, are investigated.

Key words: torture, human rights, international legal standards for the protection of human rights.

10. Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 24 червня 2021 р. Справа № 674/1244/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97885009>